

АВТОРИТАРНИЙ ТА ТОТАЛІТАРНИЙ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

**МОЧАЛЮК Олег - аспірант факультету суспільних і прикладних наук
Університет Короля Данила**

<https://orcid.org/0009-0009-1680-8892>

УДК 321.01

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.52>

У статті розглянуто тоталітарний та авторитарний політичні режими та їх вплив на розвиток правової системи. Політичний режим є одним із трьох елементів форми держави, завдяки якому можливо зрозуміти роботу державного механізму, так би мовити, «з середини», оскільки він є основним для розуміння політичних процесів, які мають місце в державі.

Авторитарний режим є близьким за змістом до тоталітарного режиму, оскільки як при тоталітаризмі, так і при авторитаризмі влада зосереджена в руках однієї особи чи групи осіб. За їх панування нехтуються інтереси громадян у процесі прийняття політичних рішень. Засоби ж управління в обох режимах полягають у застосуванні сили та репресій. Втім, їхній обсяг істотно різняться, оскільки за тоталітарного режиму терор має всеохоплюючий характер, а при авторитарному режимі – частковий чи вибірково (лише у випадку, якщо дії опозиції загрожують політичній системі).

Виокремлено ознаки тоталітаризму, серед яких наступні: суперечить принципам демократії та, слідом, має антиправовий характер; характеризується людиноненависницьким характером; що йому підконтрольні всі сфери життя суспільства, а громадяни позбавлені практично всіх прав та в очах влади є рабами; терор, як один із проявів тоталітаризму, використовувався не лише як інструмент знищення так званих «ворогів народу», але й як своєрідний інструмент управління суспільством; наявність культу особи національного лідера, так званого «вождя».

Тоталітарний режим є повною протилежністю демократії та полягає у нівелюванні прав

і свобод людини, де цінність людського життя заперечується, а конституційно-правові норми ігноруються. Він включає позасудові репресії, масові вбивства, депортації народів під приводом «суспільно-корисної мети» для «інтересів держави-партії», а відтак його існування є недопустимим.

Ключові слова: тоталітаризм, авторитаризм, політичний режим, правова система, права людини, демократія.

Постановка проблеми

Політичний режим є одним з елементів форми держави та її атрибутів. Умовно прийнято виділяти три його компоненти. Перший складає зміст цієї категорії, це спосіб взаємодії держави, суспільства і громадянина. Саме цей компонент визначає права і свободи особи, пріоритетний тип її політико-правової культури, поведінки, свідомості і менталітету. При цьому його сутність визначається тим, що в державі є пріоритетного – права держави, права суспільства чи права громадянина, що з переліку прав, закріплених у Загальній декларації прав людини 1948 р., держава визнає, гарантує або обмежує. Другий компонент політичного режиму має декілька вимірів, обумовлених рівнем і якістю соціально-економічного розвитку суспільства, принципом поділу влади, способом формування органів державної влади, статусами партійної системи, політичної опозиції, армії, поліції тощо. Зрештою, третій компонент передбачає сис-

тему методів здійснення державної влади, способи врегулювання і розв'язання соціальних, політичних і правових конфліктів [1, с.63].

Отже, характер політичного режиму відтворює дійсну картину принципів організації політичного руслу, а також особливостей та рівня розвитку громадянського суспільства. Від різновиду політичного режиму залежать суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, характер політичної боротьби, повнота реалізації конституційно-правових гарантій людини і громадянина тощо.

Аналіз останніх досліджень

Мабуть, не слід стверджувати, що поняття політичного режиму та його різновидів не були предметом наукових розвідок. Свідченням цьому є праці Т.Бевза, К. Бондаревої, Н. Гусєвої, О. Данильяна, Н. Латигіної, М. В. Литвина, В. Ліпіна, П. Петровського, С. Погребняка, П. Рабіновича, В.Тарасюка та інших. У зазначених наукових доробках висвітлюються питання правової природи політичного режиму, регіональні особливості його функціонування, а також особливості його видів тощо.

Окрім того, варто виокремити наукову розвідку В. Сухоноса, у якій автор проаналізував сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії. Слід відзначити дослідження Ю.Дзюбенко, яке присвячене феномену гібридних режимів в сучасному політичному просторі.

Постановка завдання

Метою даної статті є аналіз тоталітарного і авторитарного політичних режимів та їх вплив на розвиток правової системи.

Виклад основного матеріалу

Будь-який політичний режим детермінується трьома базовими чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) відносинами між владою та громадянами [2, с.40]. До

основних видів політичних режимів слід відносити демократичний, авторитарний і тоталітарний.

Авторитаризм – це політична концепція і політична практика, в основу яких покладено зосередження монопольної чи значної влади в руках однієї особи або групи осіб, а також його виправдання. За нього державна влада здійснюється конкретною особою (класом, партією, елітною групою тощо) за мінімальною участю народу [3, с.30; 4, с. 312]. Авторитарний режим є близьким за змістом до тоталітарного режиму, оскільки як при тоталітаризмі, так і при авторитаризмі влада зосереджена в руках однієї особи чи групи осіб. За їх панування нехтуються інтереси громадян у процесі прийняття політичних рішень. Засоби ж управління в обох режимах полягають у застосуванні сили та репресій. Втім, їхній обсяг істотно різняться, оскільки за тоталітарного режиму терор має всеохоплюючий характер, а при авторитарному режимі – частковий чи вибірковий (лише у випадку, якщо дії опозиції загрожують політичній системі).

За авторитарного режиму можлива багатопартійність, однак реальної конкуренції у боротьбі за владу немає, оскільки опозиція підконтрольна владі. Відповідний стиль управління напряму формується під тиском та впливом особистісних якостей одного управителя, який на свій розум, свої погляди та у своїй манері організує всі інші суспільні процеси в державі. Цей стиль вибудовує під себе апарат управління та механізм держави, основним призначенням якого є збереження автономності особистості та суспільства у неполітичних сферах (обмежене адміністративне втручання) [5, с.19].

Щодо терміну «тоталітаризм», то він походить від латинських слів «totalitas» (повнота) «totalis» (цілий, весь, що означає повне підпорядкування державі) та розглядається як повне панування держави над усіма сторонами життя суспільства, відсутністю прав людини; такий, що полягає у відвертій терористичній диктатурі монополістичної буржуазії; фашистський [6, с. 364]. Для визначення поняття тоталітарного режиму слід звернутися до визначення

літарного режиму слід виокремити його ознаки. Передусім, тоталітаризм суперечить принципам демократії та, слідом, має антиправовий характер. Так, скажімо, Постанова Президії ЦВК СРСР від 21 листопада 1929 р. «Про оголошення поза законом посадових осіб – громадян Союзу РСР за кордоном, що перебігли у табір ворогів робітничого класу та селянства і відмовилися повернутися до Союзу РСР» розглядала осіб, які відмовилися повернутися до СРСР, як перебіжчиків у табір ворогів, та кваліфікувала їхні дії як зраду, і передбачала конфіскацію всього майна засудженого та його розстріл протягом 24 годин після встановлення такої особи. Більше того, відповідальності підлягали не лише вказані особи, а й члени їх сімей, в тому числі і діти. Їх звинувачували у тому, що вони не повідомили про зраду (навіть якщо вони не тільки не сприяли його здійсненню, але й не знали про нього) за що передбачалось покарання у виді позбавлення майна та житла, громадянських прав, а також ізоляції у спеціальних концтаборах [7].

Наступною ознакою тоталітарного режиму є те, що він характеризується людиноненависницьким характером. У юридичній літературі звертається увага на те, що при тоталітаризмі суспільству нав'язуються примітивні парні стереотипи «хто не з нами – той проти нас» тощо, що підкріплюється культивуванням зазвичай уявного «образу ворога», наділеного рисами абсолютного зла і позбавленого всіх людських рис. На «ворога» покладається вся відповідальність за розрив між проголошеними цілями та результатами, що досягаються [8, с. 31]. Для прикладу, у Північній Кореї, досі функціонують концентраційні табори, де перебувають близько двохсот тисяч громадян, які заарештовані за політичні злочини. Більше того, за втечу ув'язненого передбачено покарання у виді смертної кари всієї його сім'ї.

Черговою ознакою тоталітаризму є те, що йому підконтрольні всі сфери життя суспільства, а громадяни позбавлені практично всіх прав та в очах влади є рабами. А тому в основу його панування покладений терор. Так, характеризуючи

радянський комуністичний тоталітарний режим В.Дем'яненко зазначає наступне: «Економічні, організаційні, ідеологічні, правові аспекти тотального контролю за діяльністю і поведінкою людей через чисельні соціально-психологічні механізми (громадську думку, міжособистісне спілкування, психологічний вплив, навіювання, наслідування) формували легіони ідейних і платних донощиків, пристосуванців, які пильно стежили за поведінкою і діяльністю найближчого оточення (навіть родичів). Доноси були поширеним явищем (донощиків у радянському суспільстві вважали майже героями) через запровадження кримінально-правової відповідальності за недонесення про підготовку чи скоєння злочинів» [8].

Терор, як один із проявів тоталітаризму, використовувався не лише як інструмент знищення так званих «ворогів народу», але й як своєрідний інструмент управління суспільством. Так було у нацистській Німеччині, де терор було розв'язано проти євреїв, тобто людей, об'єднаних спільними расово-етнічними характеристиками, незалежно від їх поведінки. В Радянському Союзі, на відміну від нацистської Німеччини, керівництво ніколи не визнавало, що воно може використовувати терор проти невинних людей. Але й тут терор був інструментом знищення так званих класових ворогів, або ворогів народу. Тоталітарність тоталітарного режиму є не тільки в тому, що партія або вождь встановлюють всеохоплюючий контроль над усіма сферами суспільного життя, нібито повністю поглинаючи їх, але й у тому, що більшість населення свято вірить в основні цілі, встановлені партійним керівництвом або фюрером-вождем: обидві сторони по суті злиті в тотальній єдності задля досягнення універсальної мети [10].

Слід зазначити, що Північна Корея посідає безславне перше місце у світовому індексі переслідувань із початку XXI століття — за винятком 2022 року, коли до влади в Афганістані прийшли таліби, що проявилось в посиленні переслідувань християн у цій країні. Однак у 2023 році Корея повернулася на перше місце, і з кожним роком

доля її громадян у цій країні стає дедалі складнішою. У звіті Комісії США з питань релігійної свободи зазначається, що права людини в Північній Кореї — це фікція. Все життя громадян перебуває під контролем тоталітарного комуністичного режиму. У цій країні немає свободи віросповідання: за читання Біблії чи навіть молитву всю родину засуджують до заслання в табір або одразу до смерті. З роками культ вождя стає дедалі сильнішим, а разом із невпинною індоктринацією також посилюються заборони на сповідування будь-якої релігії [11].

До ознак тоталітаризму також слід відносити наявність культу особи національного лідера, так званого «вождя». Історії добре відомо про культ особи Сталіна, який очолював Комуністичну партію з монополією на владу та виступав верховним арбітром з усіх значущих ідеологічних, політичних і соціально-економічних питань. Його авторитет, підкріплений могутністю репресивного апарату, залишався абсолютно незаперечним [12, с. 128].

Висновки

Таким чином, як авторитарний, так і тоталітарний режими суперечать принципам демократії та нівелюють права і свободи людини і громадянина. Попри те, що ці режими характеризуються низкою спільних ознак, все ж очевидно, що тоталітарний режим має більш руйнівний вплив на суспільство, оскільки включає позасудові репресії, масові вбивства, депортації народів під приводом «суспільно-корисної мети».

Література

1. Сухонос В.В. Політичний режим як юридична категорія: дихотомія моністичної та дуалістичної парадигм. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 19–20 травня 2022 року). С.63-67
2. Шабанов М. О. Сучасні політичні режими : концептуальні засади та практичний вимір : навч. посіб. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. С.40

3. Мадіссон В. В., Горбатенко В. П. Авторитаризм. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А–Г. С. 1243 с.

4. Державознавство: підручник / Сухонос Володимир, Сухонос Віктор, Куліш Анатолій та Білокінь Руслан; за ред. Володимира Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2021. 493 с.

5. Скрипнюк О.О. Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. №2(12)2020. С.18-23.

6. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

7. Постанова ДКО від 24 червня 1942 р. № ГОКО-192сс «Про членів сімей зрадників Батьківщини». URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1118/17/>

8. Данильян О. Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2007. Вип. 14. С. 27–35.

9. Дем'яненко В. Радянський тоталітаризм. 2016. URL: <http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2154/>.

10. Ткачук П., Луньков А. Тоталітарні режими в країнах Європи і їх згубний вплив на згорання демократії. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. До 45-річчя від дня народження Вегеша Миколи Михайловича / ред. кол. В.Андрущенко, О.Бабкіна, В.Бурдяк та ін. – Ужгород : Говерла, 2009. Вип. 12. С. 180–185

11. У Північній Кореї права людини — то фікція. 15 листопада 2024 р. Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2024/11/374335>

12. Докаш О. Ю. Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930–1950-ті роки) : дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2017. 438 с.

SUMMARY

The article examines the totalitarian regime as a type of political regime and its influence on the development of the legal system. The political regime is one of the three elements of the state form, thanks to which it is possible to understand the work of the state mechanism, so to speak, «from the inside», since it is fundamental for understanding the political processes taking place in the state.

An authoritarian regime is similar in meaning to a totalitarian regime, since in both totalitarianism and authoritarianism, power is concentrated in the hands of one person or group of people. Under their rule, the interests of citizens are ignored in the process of making political decisions. The means of control in both regimes consist of the use of force and repression. However, their scope differs significantly, since in a totalitarian regime, terror is all-encompassing, while in an authoritarian regime it is partial or selective (only if the actions of the opposition threaten the political system).

The signs of totalitarianism are highlighted, including the following: it contradicts the

principles of democracy and, therefore, has an anti-legal character; it is characterized by a misanthropic nature; that it controls all spheres of society, and citizens are deprived of practically all rights and are slaves in the eyes of the authorities; Terror, as one of the manifestations of totalitarianism, was used not only as a tool for destroying the so-called «enemies of the people», but also as a kind of tool for managing society; the presence of a personality cult of the national leader, the so-called «leader».

A totalitarian regime is the complete opposite of democracy and consists in the leveling of human rights and freedoms, where the value of human life is denied and constitutional and legal norms are ignored. It includes extrajudicial repression, mass murders, and deportations of peoples under the pretext of a «socially beneficial purpose» for the «interests of the party-state,» and therefore its existence is unacceptable.

Key words: totalitarianism, authoritarianism, political regime, legal system, human rights, democracy.